

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Pluricentriciteit in de taalgeschiedenis: bouwstenen voor een geïntegreerde geschiedenis van het Nederlands (16de - 19de eeuw)

Van de Voorde, I.

Citation

Van de Voorde, I. (2022, April 19). *Pluricentriciteit in de taalgeschiedenis: bouwstenen voor een geïntegreerde geschiedenis van het Nederlands (16de - 19de eeuw)*. LOT dissertation series. Amsterdam, LOT. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3284980>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3284980>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Hoofdstuk 8 – Sjwa-apocope

1 Afbakening variabele

In dit hoofdstuk staat de variabele sjwa-apocope centraal. Met sjwa-apocope doelen we op “de deletie van de onbeklemtoonde klinker aan het wordeinde” (Marynissen, 2004, p. 609). De sjwa aan het wordeinde was het resultaat van het reductieproces, dat al in oudere taalfasen aan de gang was, en waarbij zwak geaccentueerde syllaben verdoft werden (Van Bree, 2016, p. 212).

De sjwa-apocope is een van de verschijnselen die het Nieuwnederlands van het Middelnederlands afbakt. In het Middelnederlands hadden verschillende woordsoorten een uitgang *-e*, die vermoedelijk als sjwa [ə] gerealiseerd werd. Bij de overgang naar het Nieuwnederlands trad apocope op. Dit proces zien we bij substantieven (‘hase’ > ‘haas’), werkwoorden (‘ic leve’ > ‘ik leef’) en adjectieven (‘bose’ > ‘boos’) (Van Loon, 2014, p. 258). Daarnaast kan men het verschijnsel waarnemen bij voorzetsels (‘ane’ > ‘aen’), adverbia (‘lange’ > ‘lang’), lidwoorden (‘ene’ > ‘een’) en telwoorden (‘achte’ > ‘acht’) (Marynissen, 2004, p. 609). De sjwa-apocope werkt dus “over de grenzen van grammaticale categorieën” (ibid.).

In bepaalde dialecten begon de apocope van de finale sjwa op te treden rond 1300. Dit was met name het geval voor het Hollands, Utrechts, Zuid-Gelders en Limburgs. Kort nadien kon men het verschijnsel ook waarnemen in het Noord-Brabants. Tegen het einde van de middeleeuwen was de apocope veralgemeend in de Hollandse dialecten (Van Loon, 2014, p. 258). In de Zuidelijke dialecten (het Brabants en het Vlaams) trad in het Vroegmiddelnederlands nog geen sjwa-apocope op (Marynissen, 2004, pp. 611-612). De verspreiding van de apocope kan gezien worden als een gradueel proces: nadat de eerste attestaties aangetroffen werden in Holland, Utrecht, Gelderland en Limburg, werd de klankverandering langzaamaan uitgebreid naar andere gebieden. De Zuid-Brabantse steden werden daarbij pas rond 1800 bereikt (Van Loon, 2014, pp. 258-259).

De sjwa werd in het Nederlands echter niet altijd geapocopeerd. Zo treffen we de sjwa-uitgang in het Standaardnederlands nog aan in versteende uitdrukkingen zoals ‘met dien verstande’ en ‘ten bedrage van’ (Van Loon, 2014, p. 260). Verder zien we in het Standaardnederlands nog een auslautende sjwa in een hele reeks woorden eindigend op *-de*. De uitgang *-de* kan hierbij voorafgegaan worden door een vocaal (‘armoede’, ‘genade’, ‘vrede’) of door een consonant (‘ellende’, ‘hulde’, ‘liefde’). In deze categorie woorden houdt de stemhebbende consonant *d* de sjwa-apocope tegen (Boutkan & Kossmann, 1998, pp. 168-169; Van Loon, 2014, pp. 260-261). De sjwa werd eveneens bewaard bij de preteritumvormen van zwakke werkwoorden, bv. ‘hij werkte’ en ‘hij leefde’. In de grammaticale suffixen *-te* en *-de* is de sjwa noodzakelijk om het preteritum van het presens te onderscheiden (homonymievermijding). Bij de onregelmatige werkwoorden is het verschil tussen presens en preteritum duidelijk door de wijziging in de stam (‘hij brengt’ – ‘hij bracht’), waardoor sjwa-apocope wel mogelijk was (Boutkan & Kossmann, 1998, p. 167; Van Loon, 2014, p. 261). De sjwa-uitgang is ook nog zichtbaar in o.a. de adjectiefverbuiging (bv. ‘klein-e dorpen’, ‘het klein-e dorp’) en bij gemitteerde functieaanduidingen (bv. ‘agente’, ‘juriste’) (Van Loon, 2014, pp. 261-262)³⁸. Bij de preteritumvormen van zwakke werkwoorden, de adjectiefverbuiging en de gemitteerde functieaanduidingen heeft de sjwa telkens nog morfeemwaarde, waardoor sjwa-apocope niet heeft plaatsgevonden (Van Loon, 2014, pp. 261-262).

De sjwa-uitgang werd ook behouden in bepaalde dialecten. Concreet kan men de historische uitgang *-e* nog aantreffen in de zuidwestelijke en noordoostelijke dialecten (Marynissen, 2009, pp. 240-241; Van Loon, 2014, p. 259). Deze worden afgebakend in Figuur 37 (Weijnen, 1966). Onder de zuidwestelijke dialecten vallen het Frans-Vlaams, West-Vlaams, Zeeuws en het westelijke Oost-Vlaams (Marynissen, 2009, p. 241). In het noordoosten van het taalgebied blijft de *-e* bewaard in het Zuid-Oost-Gronings, het Zuid-Oost-Drents, het Overijssels en het oostelijke Gelders (Marynissen, 2009, p. 242).

De geapocopeerde vormen zijn standaardtaal geworden. De verklaring hiervoor is dat de sjwa-apocope al vroeg doorgedrongen was tot het Hollands, dat de basis vormde voor de Nederlandse standaardtaal

³⁸ Zie Van Loon, 2014, pp. 261-262 voor meer voorbeelden.

(Marynissen, 2009, pp. 242-243; Van Loon, 2014, p. 258). De slot-sjwa is dus een historische variant, terwijl de nuluitgang de moderne variant is.

Figuur 37: dialectgebieden waar sjwa-apocope niet heeft plaatsgevonden (overgenomen uit Weijnen, 1966)

Operationalisering van de variabele

Zoals we hierboven hebben beschreven was de slot-sjwa alomtegenwoordig in het Middelnederlands. Om de sjwa-apocope te onderzoeken in het HCD hebben we ons beperkt tot een bepaalde woordsoort, namelijk de werkwoorden. Meer specifiek onderzoeken we in dit hoofdstuk de sjwa-apocope bij werkwoordsvormen in de 1ste persoon singularis van de indicatief presens. Deze kregen in het Middelnederlands een uitgang *-e* (cf. supra). Werkwoorden in de conjunctief kregen en krijgen steeds een uitgang *-e*, waardoor variatie niet mogelijk is (Nobels, 2013, p. 158). Om de werkwoordsvormen met en zonder sjwa in kaart te brengen volstaat het om te zoeken naar het persoonlijk voornaamwoord 'ik'. Deze werkwijze werd

eerder toegepast door o.a. Nobels (2013), Rutten en Van der Wal (2014) en Simons (2013).

Met een reguliere expressie gingen we op zoek naar alle mogelijke vormvarianten van 'ik', inclusief eventuele hypercorrecte vormen (bv. 'hik'). In het Excel-databestand gingen we per voorkomen van 'ik' na of er sprake was van apocope of niet. Sjwa-apocope codeerden we met '-Ø', waarmee we aangeven dat er geen uitgang volgt na de stam van het werkwoord. Bij de niet geapocopeerde vormen codeerden we steeds de uitgang. Concreet konden we vier varianten aantreffen in ons corpus: de nuluitgang (-Ø), -e, -en en -t. We kunnen op voorhand al opmerken dat de laatste twee varianten slechts zelden voorkomen in het HCD.

Tijdens de manuele filtering werden verschillende categorieën werkwoorden uit het databestand verwijderd.

Eerst en vooral sloten we preteritumvormen uit. De focus van het onderzoek ligt namelijk op de indicatief presens. Bij twijfel deden we een beroep op de context waarin het werkwoord voorkwam om te bepalen of het om een presens- of preteritumvorm ging. Daarnaast werd het onregelmatige werkwoord 'zijn' uitgesloten. Voor dit werkwoord verschenen de vormen 'ben' en 'bin'. De preterito-presentia 'mogen', 'zullen', 'durven', 'kunnen' en 'moeten' werden eveneens uit de analyse geweerd (zie voor een overzicht van preterito-presentia Van Bree, 2020, pp. 72-79). Preterito-presentia zijn "oude perfectumvormen die presensbetekenis hebben gekregen en in het Germaans dus als presentia verschijnen" (Van Bree, 2020, p. 66). Een belangrijke eigenschap van deze groep werkwoorden is dat ze in het Middelnederlands geen slot-sjwa krijgen in de 1ste persoon singularis van het presens (Van Bree, 2020, p. 72). Bij de genoemde preterito-presentia die we in ons corpus aantreffen kwam de uitgang -e geen enkele keer voor. Het werkwoord 'weten' behoort eveneens tot de preterito-presentia (Van Bree, 2020, pp. 72-73), maar de attestaties van dit werkwoord werden wel opgenomen in de analyse. Bij 'weten' trad immers – in tegenstelling tot de overige preterito-presentia – variatie op in de vorm van een sjwa-uitgang. Verwant met de preterito-presentia is het werkwoord 'willen'. De presensvormen van 'willen' gaan terug op het preteritum optatief (Van Bree, 2020, p. 79). Hoewel de sjwa-uitgang in de 1ste persoon enkelvoud van het presens wel vermeld wordt voor het Middelnederlands ('ic wille') (ibid.), ligt

deze uitgang – naar analogie met de preterito-presentia – niet voor de hand (Simons, 2013, p. 168). In het HCD verscheen ‘willen’ steeds zonder uitgang. Daarom maakt dit werkwoord ook geen deel uit van de analyse. Tot slot verwijderden we de monosyllabische werkwoorden ‘zien’, ‘gaan’, ‘slaan’ (‘achtslaan’), ‘staan’ (‘voorstaan’, ‘verstaan’, ‘toestaan’) en ‘doen’. Ook deze werkwoorden vertonen in principe geen sjwa-uitgang. De uitgang *-n* komt daarentegen wel dialectisch voor bij de monosyllabische werkwoorden (Van Bree, 2020, pp. 79-80). Daarnaast kan ook de uitgang *-t* optreden (MAND II, kaart 60b). In ons corpus kwamen enkel de nuluitgang en *-n* voor bij deze werkwoorden.

Naast de bovengenoemde categorieën werkwoorden doken sporadisch vals positieve resultaten op. In een zin als “Ick gelooft wel, ...” hebben we te maken met een clisisvorm (“Ik geloof het wel”) en niet met de uitgang *-t*. Deze vals positieve resultaten werden verwijderd. Met de zoekexpressie kwamen ook attestaties zonder vervoegd hulpwerkwoord (“Ik visite gedaan ...”) aan de oppervlakte, die evenzeer uitgesloten werden van de analyse.

De zoekopdracht naar het persoonlijk voornaamwoord ‘ik’ heeft overigens enkele implicaties. Zo worden vervoegde werkwoordsvormen in zinnen zonder persoonlijk voornaamwoord niet gevonden. Soms kwamen we deze gevallen wel op het spoor. In de zin “ik ben eenen nieuwen tydkring ingetreden en dank God dat ...” treffen we via het persoonlijk voornaamwoord in het eerste deel van de zin naast ‘ben’ ook ‘dank’ aan. We beslisten om deze ‘toevallige’ attestaties buiten beschouwing te laten. Het weglaten van het persoonlijk voornaamwoord kan namelijk een invloed hebben op het gebruik van *-e* (zie o.a. Rutten & Van der Wal, 2014, pp. 355-360; Simons, 2013, pp. 181-184). Het gaat overigens slechts om een handvol attestaties. Verder worden ook clisisvormen met ‘ik’ met deze zoekexpressie niet gevat. Om een indicatie te krijgen van het aantal vormen dat we hierdoor mislopen, voerden we een vluchtige zoekactie uit naar mogelijke clisisvormen. Zo zochten we o.a. naar ‘kheb’/‘khebbe’, ‘kzeg’/‘kzegge’ en ‘k hoop’/‘kho(o)pe’³⁹. Ook vormen met inversie werden in overweging genomen (bv. ‘hebbik’/‘hebbek’, ‘zeggik’/‘zeggek’, ‘hoopik’/‘hoopek’). Aangezien deze zoekactie geen enkele match opleverde, argumenteren we

³⁹ De zoekactie werd gebaseerd op de 10 meest frequente lemma’s voor deze variabele.

dat we met onze reguliere expressie het leeuwendeel van de ik-vormen gevat hebben.

Een laatste opmerking betreft het genre. Door de sjwa-apocope bij werkwoordsvormen in de 1ste persoon singularis te onderzoeken sluiten we de administratieve teksten grotendeels uit. Het persoonlijk voornaamwoord ‘ik’ komt namelijk zeer weinig voor in deze documenten. Meer specifiek bleven er na de manuele filtering slechts 6 voorkomens over voor de administratieve teksten. Wanneer we in Paragraaf 4 van dit hoofdstuk de distributie per genre bespreken, laten we de administratieve teksten en dus ook deze 6 voorkomens buiten beschouwing.⁴⁰ De 6 voorkomens van de administratieve teksten tellen wel mee in de overige tabellen en grafieken (bv. distributie per periode).

2 Normen en gebruik: voorgaand onderzoek

2.1 Taalnormen

Ook in de normatieve traditie bleef de slot-sjwa bij werkwoordsvormen in de 1ste persoon enkelvoud van het presens niet onbesproken. In deze sectie vatten we in eerste instantie op basis van secundaire literatuur de normatieve voorschriften over het kenmerk samen. We stelden vast dat in de recente literatuur vooral de Noordelijke taalbeschouwers aan bod kwamen. De opvattingen van de Zuidelijke grammatici bleven hierdoor grotendeels onderbelicht. Om die reden namen we zelf enkele normatieve werken uit het Zuiden door. Deze sectie moet dan vooral gezien worden als een beknopte samenvatting van de taalnormen, eerder dan een omvattend overzicht van de Noordelijke en Zuidelijke voorschriften.

In de 16de eeuw neemt de auteur van de *Twe-spraack* vormen zonder sjwa-uitgang en met sjwa-uitgang naast elkaar op: “ick min minne, schryf schrive, lóóp lope, lees leze” (Dibbets, 1985, p. 257; zie ook Van Leuvensteijn et al., 1997, p. 308).

De standpunten van de 17de-eeuwse taalbeschouwers uit het Noorden komen kort aan bod bij Simons (2013) en Van der Wal en Van Bree (2008).

⁴⁰ Dit geldt ook voor de gecombineerde grafieken met de factor genre.

Bij Van Heule (1625) worden de vormen met slot-sjwa en apocope als twee mogelijkheden gepresenteerd. Aangezien hij kritiek uit op de geapocopeerde vormen in de Hollandse spreektaal, maakt hij zijn eigen voorkeur voor de vormen met *-e* duidelijk. Leupenius (1653) toont zich daarentegen eerder een voorstander van de kortere vormen zonder sjwa (Simons, 2013, p. 189). Van der Wal en Van Bree (2008, p. 213) melden dat de taalpraktijk van de 17de eeuw gekenmerkt werd door vormen met en zonder apocope. Eenzelfde auteur kon soms beide vormen gebruiken. Zo kwamen bij Vondel en Cats vormen met en zonder slot-sjwa voor (Van der Wal & Van Bree, 2008, p. 213).

De 18de-eeuwse Noordelijke normatieve traditie wordt uitgebreider besproken bij Simons (2013). Aan het begin van de 18de eeuw hebben Moonen (1706) en Sewel (1708) een tegengestelde opvatting over het verschijnsel. Moonen schrijft expliciet een uitgang *-e* voor in de 1ste persoon singularis van de indicatief presens. Enkel de werkwoorden ‘kunnen’, ‘mogen’, ‘willen’, ‘moeten’, ‘zijn’ en ‘zullen’ zijn vrijgesteld van deze *-e*. Sewel wil net geen uitgang in de 1ste persoon enkelvoud van de indicatief, om zo een onderscheid tussen de indicatief en de conjunctief te maken. Ten Kate (1723) vermeldt de nuluitgang en de sjwa als mogelijke uitgangen in de 1ste persoon singularis, maar merkt wel op dat er in de indicatief presens meestal geen uitgang is. Op die manier is het verschil met de conjunctief duidelijk, aldus Ten Kate (Simons, 2013, p. 190). Huydecoper (1730) verdedigt expliciet de geapocopeerde vormen. Hij wijst de vervoeging die Moonen voorschrijft af, en pleit voor ‘ik vind’ in de plaats van ‘ik vinde’. Van Belle (1748/1755) differentieert eveneens tussen de indicatief en de conjunctief, waarbij enkel de conjunctief een slot-sjwa krijgt (Simons, 2013, pp. 190-191). Nog later in de 18de eeuw schrijft Van der Palm (1774-1776) indicatiefvormen zonder uitgang voor (Simons, 2013, p. 192). Simons (2013, p. 193) besluit dat er aan het einde van de 18de eeuw overwegend geapocopeerde vormen voorgeschreven worden door de grammatici uit het Noorden.

Voor het Zuiden raadpleegden we het *Ontwerp van eene Nederduytsche spraek-konst* (1713) van E.C.P. Hij pleit voor een uitgang *-e* in de indicatief presens en geeft ook enkele voorbeelden (o.a. ‘ik lese’, ‘ik schrijve’) (E.C.P., 1713, p. 57). Verderop in zijn werk signaleert E.C.P. wel dat de vormen zonder auslautende sjwa (‘ik lees’, ‘ik schrijf’) gangbaar worden “om der kortheyt wille” (E.C.P., 1713, p. 85). Bij Rutten (2011) komt het standpunt van Verpoorten kort aan bod. In de tweede uitgave van zijn *Woôrden-schat*,

oft letter-konst (1759) pleit deze auteur expliciet voor werkwoordsvormen zonder sjwa-uitgang. Verpoorten verwijst voor zijn argument – zoals vele Noorderlingen (cf. *supra*) – naar het onderscheid tussen de indicatief (zonder *-e*) en de conjunctief (met *-e*) (Rutten, 2011, p. 53). Uit de voorbeelden die Des Roches (z.j. [1761], pp. 43-45) aanhaalt wanneer hij de verba bespreekt, leiden we af dat hij evenzeer de geapocopeerde vormen voorstond in de indicatief presens.

Voor de Zuidelijke voorschriften uit de vroege 19de eeuw keken we naar de werken van Henckel (1815) en Behaegel (1817/z.j. [±1825]). Henckel (1815, pp. 66-67) schrijft resoluut ‘ik bemin’, ‘ik druk’ en ‘ik schat’ voor in de indicatief presens en maakt zo duidelijk dat de 1ste persoon singularis gevormd wordt zonder uitgang. Tot slot worden deze vormen ook voorgeschreven in de *Nederduytsche Spraekkunst* (1817) van Behaegel. Dat blijkt uit voorbeelden die hij geeft bij o.m. de tegenwoordige tijd en de 1ste persoon enkelvoud (Behaegel, 1817, p. 74; p. 76). In het tweede deel van zijn spraakkunst duidt Behaegel (z.j. [±1825], p. 274) vormen als ‘ik maak’ en ‘ik spreek’ aan als “hedendaagsch gebruyk” en verwijst hij naar ‘ik make’ en ‘ik spreke’ als oudere vormen (Behaegel, z.j. [±1825], p. 274).

Op grond van de hier aangehaalde werken kunnen we stellen dat er in het Zuiden in de tweede helft van de 18de eeuw consensus bereikt werd over de sjwa-apocope in de normatieve geschriften, althans bij werkwoordsvormen in de 1ste persoon enkelvoud. Het is opmerkelijk dat ook Henckel en Behaegel, die bekend staan als West-Vlaamse particularisten (zie o.a. Vosters, 2011, pp. 77-79; pp. 84-86), de werkwoordsvormen zonder sjwa-uitgang voorschreven. Net als bij de spelling van /k/ in woordfinale positie (Hoofdstuk 6) zien we voor dit kenmerk een overeenkomstige tendens in de Noordelijke en Zuidelijke taalnormen vanaf de 18de eeuw.

2.2 Taalgebruik

De sjwa-apocope is een variabele die al eerder vanuit een historisch-sociolinguïstisch perspectief bestudeerd werd. Het overgrote deel van de studies die in deze sectie besproken worden, maakt deel uit van het *Brieven als Buit* project. Zoals in vorige hoofdstukken al aan bod kwam, laat het *Brieven als Buit corpus* toe om de variabelen sociale klasse, gender, leeftijd en regio te onderzoeken (Rutten & Van der Wal, 2014, pp. 9-13). Uit de

onderstaande studies vatten we de resultaten samen die voor het eigen onderzoek relevant zijn. Voor een volledig overzicht van de resultaten, verwijzen we naar de corresponderende hoofdstukken in Nobels (2013), Rutten en Van der Wal (2014) en Simons (2013).

Nobels (2013) zocht uit in welke mate de sjwa-apocope gevorderd was in privébriefen uit de late 17de eeuw. Ze onderscheidde voor haar onderzoek drie grote regio's: Zeeland, Zuid-Holland en Noord-Holland. Binnen Noord-Holland werd nog een onderscheid gemaakt tussen Amsterdam en de rest van de provincie (Nobels, 2013, p. 21; pp. 28-30). De twee uitgangen die het vaakst voorkwamen in het corpus waren de nuluitgang (57%) en de sjwa-uitgang (35%). Verder waren *-en* (6%) en *-t* (2%) nog noemenswaardige varianten (Nobels, 2013, pp. 159-162). Bij de distributie per regio stelde Nobels een opmerkelijk verschil vast tussen Zeeland enerzijds, en Zuid- en Noord-Holland anderzijds. Terwijl de geapocopeerde vormen de bovenhand genomen hadden in de brieven uit Zuid-Holland (73%) en Noord-Holland (71%), nam de nuluitgang in Zeeland slechts 23% van de tokens in. Met 68% van de tokens was de uitgang *-e* duidelijk nog de meerderheidsvariant in Zeeland in de 17de eeuw. De apocope manifesteerde zich dus eerder in Zuid- en Noord-Holland, die overeenkomstige percentages vertoonden, dan in Zeeland. Nobels meldt dat dit resultaat strookt met de verwachtingen. Ze verwijst daarbij naar de aanwezigheid van sjwa in de zuidwestelijke dialecten, waaronder Zeeland (Nobels, 2013, pp. 162-163).

Simons (2013) onderzocht de sjwa-apocope in privébriefen uit de late 18de eeuw. De scribenten waren afkomstig uit verschillende regio's in de Noordelijke Nederlanden. Simons hanteerde voor de variabele regio zogenaamde 'regiocodes'. Het gaat om Noord-Holland, Amsterdam, Zuid-Holland, Zeeland, Midden (Utrecht en Gelderland), Oostelijk (Groningen, Friesland, Drenthe, Overijssel) en Brabant-Limburg (Simons, 2013, pp. 81-82; p. 104). In deze brieven verscheen 71,9% van de werkwoorden in de 1ste persoon enkelvoud zonder uitgang. De geapocopeerde vormen waren dus duidelijk in de meerderheid in deze brieven. De uitgang *-e* maakte 21,3% van het geheel uit. Verder werd de uitgang *-en* toegevoegd in 2,8% van de tokens. De laatste variant die in de brieven voorkwam was *-t*, die 4% van het geheel uitmaakte (Simons, 2013, p. 170). Het hoogste percentage geapocopeerde vormen werd aangetroffen in de regio Noord-Holland (84%). De sjwa-uitgang maakte daar nog 12,5% van het totaal uit. Daarnaast werden in

Noord-Holland 4 voorkomens eindigend op *-t* aangetroffen (2,8%), en 1 voorkomen met de uitgang *-en* (0,7%). In het oosten lag het percentage van de nuluitgang lager, namelijk 68,4%. De uitgang *-e* stond in deze regio ook nog het sterkst (30,7%). In de overige onderzochte regio's schommelde het percentage geapocopeerde vormen rond de 70%. Zo had de apocope in Zuid-Holland en Zeeland respectievelijk 71,3% en 70,8% van de tokens bereikt. De algemene tendens voor de regionale variatie was dat de regio's zuidelijker dan Noord-Holland minder apocopeerden, hoewel de nuluitgang in elke regio zonder twijfel de meerderheidsvariant was. In het oosten kwam de auslautende sjwa nog het vaakst voor. Simons merkt op dat de sjwa ook vandaag nog zichtbaar is in de dialecten uit deze regio (Simons, 2013, pp. 170-172).

Wanneer we de studies van Nobels (2013) en Simons (2013) vergelijken, kunnen we allereerst vaststellen dat het percentage geapocopeerde vormen toegenomen is in de 18de eeuw, en het aandeel van de slot-sjwa bijgevolg kleiner werd. Dit is ook wat we kunnen lezen bij Rutten en Van der Wal (2014), die de 17de-eeuwse en 18de-eeuwse brieven uit het *Brieven als Buit corpus* combineren. Op het gebied van regionale variatie bleef Zeeland als enige regio langer vasthouden aan de sjwa-vormen in de 17de eeuw, terwijl de vormen met apocope de bovenhand genomen hadden in Noord-Holland, Amsterdam en Zuid-Holland. In de 18de eeuw was de apocope nog verder gevorderd in Noord-Holland, terwijl Zeeland zich dan aangesloten had bij Zuid-Holland en Amsterdam (Rutten & Van der Wal, 2014, pp. 329-331). Het patroon van verspreiding van de apocope beschrijven de auteurs dan ook als volgt: van Noord-Holland naar Amsterdam, Zuid-Holland en vervolgens Zeeland (Rutten & Van der Wal, 2014, p. 360).

Tot slot vestigen we de aandacht op een casestudy van Zuidelijk taalgebruik. Deze studie maakt dus geen deel uit van het *Brieven als Buit* project. Puttaert (2016) onderzocht de sjwa-apocope in een klein corpus van armenbrieven uit Brugge. Het betreft 26 brieven, geschreven door evenveel scribenten. De brieven dateren uit de tweede helft van de 19de eeuw (Puttaert, 2016, p. 216). Deze exploratieve casestudy maakte duidelijk dat de geapocopeerde vormen (49%) en de sjwa-uitgang (40%) de vaakst voorkomende varianten in het corpus waren. In mindere mate werden ook de varianten *-en* en *-t* aangetroffen in de armenbrieven. Hoewel de sjwa bij de meerderheid van de

werkwoorden dus verdwenen was, kwamen vormen met sjwa ook nog regelmatig voor in deze brieven (Puttaert, 2016, pp. 224-225).

3 Hypotheses

Voor deze variabele formuleren we onderstaande hypotheses.

Allereerst werd uit de literatuur duidelijk dat de sjwa-apocope terrein won in de 18de eeuw. Dit was zowel het geval in de normatieve traditie (Rutten, 2011; Simons, 2013) als in het taalgebruik (Rutten & Van der Wal, 2014). Hypothese 1 luidt dan ook dat de sjwa-vormen zullen afnemen door de eeuwen heen. We argumenteren weliswaar niet dat de sjwa-uitgang volledig verdwenen zal zijn uit het geschreven taalgebruik van de 19de eeuw. In de 19de-eeuwse armenbrieven die Puttaert (2016) onderzocht kwam de uitgang *-e* immers nog voor. Bovendien is de auslautende sjwa vandaag nog aanwezig in de zuidwestelijke en noordoostelijke dialecten (Marynissen, 2009, pp. 240-241; Van Loon, 2014, p. 259).

We weten dat de eind-sjwa behouden werd in dialecten uit het huidige Zeeland en Vlaanderen (Marynissen, 2009, pp. 240-241). Daarnaast vond de apocope sneller ingang in Holland dan in Zeeland (Nobels, 2013; Rutten & Van der Wal, 2014), en stond de sjwa nog sterk in het 19de-eeuwse Vlaanderen (Puttaert, 2016). Hypothese 2 houdt daarom in dat Holland en Brabant meer zullen apocoperen dan Zeeland en Vlaanderen.

Zoals we al opmerkten in Paragraaf 1 verschijnen er zeer weinig werkwoordsvormen in de 1ste persoon singularis in de administratieve teksten. Aangezien we net deze werkwoordsvormen onderzoeken, beperken we ons voor de genreverschillen in dit hoofdstuk tot de egodocumenten en de pamfletten. De pamfletten bleken voor de andere onderzochte kenmerken tot nu toe een eerder progressief genre te zijn. Het gaat dan ook om gedrukte, geredigeerde teksten. Om die reden voorspellen we met hypothese 3 dat de pamfletten de geapocopeerde vormen sneller zullen overnemen dan de egodocumenten, die eerder in de privésfeer tot stand kwamen.

4 Resultaten

Algemene distributie varianten

In Tabel 25 vermelden we de absolute voorkomens van de uitgangen die in ons corpus voorkomen in de 1ste persoon enkelvoud van de indicatief presens. Meteen valt op dat de discussie vooral gaat over twee uitgangen in het bijzonder – zoals ook al uit de literatuur bleek – namelijk de nuluitgang en de sjwa-uitgang. De uitgangen *-en* en *-t* komen respectievelijk 6 en 1 keer voor.

Variant	-Ø	-e	-en	-t
n =	407	129	6	1

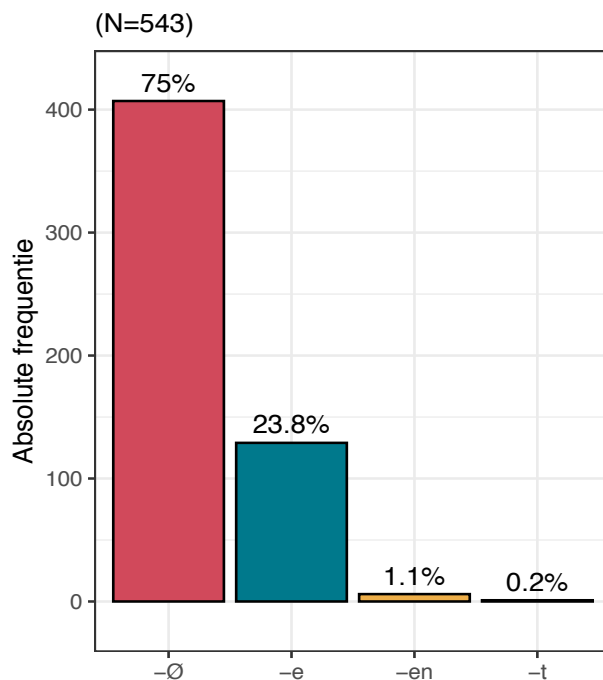
Tabel 25: absolute voorkomens -Ø, -e, -en, -t

We illustreren hieronder elke uitgang met een voorbeeld uit het HCD.

- Nuluitgang:
Ik **vermeen**, dat dit onderdeel behoorde weg te vallen, [...]
(PAM-1850-ZE-4-KB_Pflt28399_Middelburg_1847)
- Uitgang *-e*:
Ik **vergeve** het u, Theodorus!
(PAM-1750-BR-2-KB_Pflt17037_Leuven_1736)
- Uitgang *-en*:
ick **beklaghe**n twee saecken datter gheschiet is in indese
troubelen, [...]
(EGO-1650-VL-1-KBR_Anoniem_Brugge_1658_1661)
- Uitgang *-t*:
ik **verbaast** my u te zeggen, dat er geen menschelyk bloed in
vergoten word, [...]
(EGO-1850-VL-4-UBG_Francois_Auguste_Gevaert_Zingem_1850_1851)

Uit Figuur 38 kunnen we afleiden dat de geapocopeerde vormen (-Ø) 75% van de tokens innemen. De nuluitgang is dus duidelijk de dominante variant in ons corpus. Daarnaast kreeg 23,8% van de werkwoordsvormen in de 1ste persoon enkelvoud de uitgang *-e*. Het aandeel van *-en* en *-t* bedraagt samen slechts 1,3%. Gezien het lage aantal voorkomens van deze laatste twee varianten concentreren we ons in het vervolg van dit hoofdstuk op de distributie van de hoofdvarianten -Ø en *-e*. De twee minderheidsvarianten

laten we dus verder buiten beschouwing. Merk overigens op dat het kenmerk over het algemeen slechts 543 keer voorkwam in ons corpus. Opgesplitst over meerdere variabelen leverde dit soms lage tokenaantallen op. Om die reden hebben we bij de gecombineerde grafieken (Figuur 41, Figuur 43 en Figuur 44) telkens ook de absolute aantallen geplot.

Figuur 38: absolute en relatieve voorkomens uitgangen in de 1ste pers. enk. ind. pres.

Distributie per periode

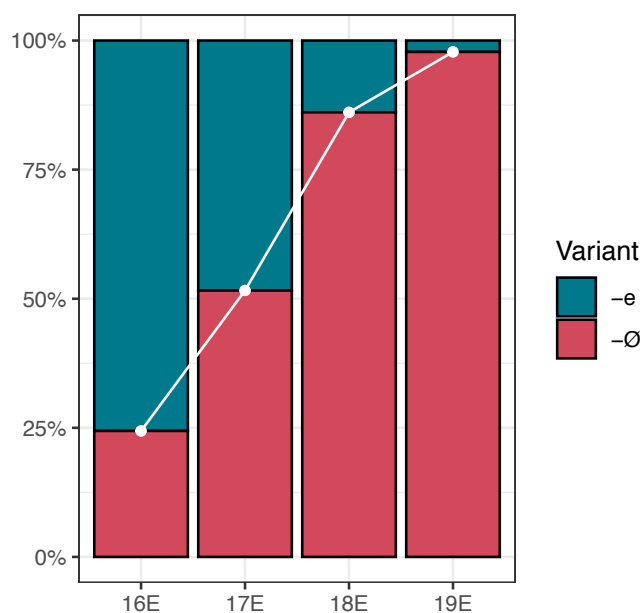
In Tabel 26 en Figuur 39 bekijken we de distributie van de hoofdvarianten -Ø en -e per periode. De frequenties in Tabel 26 tonen aan dat de sjwa-uitgang duidelijk nog dominant was in de 16de eeuw (75,56%). Tegelijkertijd werd bijna een kwart van de tokens in de 16de eeuw al geapocopeerd. Een eeuw later heeft de apocope al iets meer dan de helft van de tokens bereikt. De geapocopeerde vormen concurreren in de 17de eeuw dus sterk met de sjwa-vormen, die dan nog 48,37% van het geheel uitmaken. In de 18de eeuw is het aandeel van de nuluitgang vervolgens gestegen tot 86,09%. De sjwa-uitgang is in die periode grotendeels naar de achtergrond verdrongen. In de 19^{de}

eeuw kregen slechts 5 werkwoordsvormen een uitgang *-e*. We kunnen daarom stellen dat deze variant in de 19de eeuw bijna volledig uit het taalgebruik verdwenen was.

	-Ø	-e
16de eeuw	11 (24,44%)	34 (75,56%)
17de eeuw	79 (51,63%)	74 (48,37%)
18de eeuw	99 (86,09%)	16 (13,91%)
19de eeuw	218 (97,76%)	5 (2,24%)
Totaal (n =)	407	129

Tabel 26: absolute en relatieve voorkomens *-Ø* en *-e* per eeuw

Het diachrone patroon van de sjwa-apocope in ons corpus wordt afgebeeld in Figuur 39. De ontwikkeling was al aan de gang in de 16de eeuw. We zien vervolgens een gestage toename van het aantal geapocopeerde vormen door de eeuwen heen. In de 19de eeuw is de verandering van sjwa-vormen naar geapocopeerde vormen zo goed als voltooid.

Figuur 39: uitgang in de 1ste pers. enk. per eeuw

Voor de correlatietest deden we een beroep op het jaar waarin de documenten tot stand kwamen, en dus niet de eeuw. We onderzochten voor deze variabele de rangcorrelatie tussen het relatieve aandeel van de

nuluitgang (-Ø) en het jaartal. We noteren een positieve, sterke correlatie, die statistisch significant is ($\rho = 0,59$; $p = 5,492e-06$). Het percentage van -Ø neemt dus toe met het jaartal.

Distributie per regio

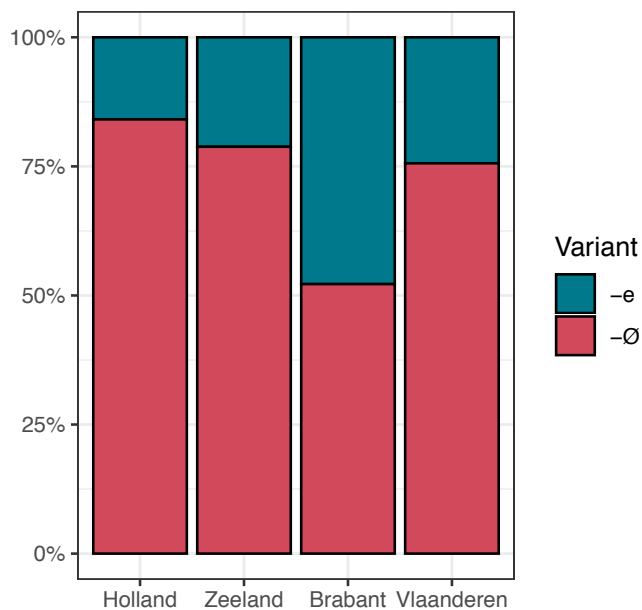
We richten ons vervolgens op de distributie per regio. Tabel 27 geeft de absolute en relatieve frequenties per regio weer. Figuur 40 is een grafische weergave van de relatieve frequenties.

	-Ø	-e
Holland	132 (84,08%)	25 (15,92%)
Zeeland	115 (78,77%)	31 (21,23%)
Brabant	36 (52,17%)	33 (47,83%)
Vlaanderen	124 (75,61%)	40 (24,39%)
<i>Totaal (n =)</i>	407	129

Tabel 27: absolute en relatieve voorkomens -Ø en -e per regio

We kunnen zien dat Holland de leiding neemt op het gebied van de sjwa-apocope. In deze regio treffen we ongeveer 84% geapocopeerde vormen aan. Aangezien de apocope al vroeg begon op te treden in Holland (Van Loon, 2014, p. 258) is dit een verwacht resultaat. In Tabel 27 lezen we af dat Zeeland en Vlaanderen Holland volgen: beide perifere regio's tonen eveneens een hoog percentage geapocopeerde vormen. In Zeeland verschijnt de nuluitgang in 78,77% van de gevallen; in Vlaanderen is dit 75,61%. Wat betreft de sjwa-uitgang zien we eveneens overeenkomstige percentages in Zeeland en Vlaanderen. In Holland, Zeeland en Vlaanderen zien we dus een duidelijke voorkeur voor de vormen zonder sjwa. In Holland wordt het hoogste percentage aangetroffen, en dit percentage neemt lichtjes af in de richting van Zeeland en Vlaanderen. De sjwa-uitgang is bijgevolg het minst aanwezig in Holland, en komt vaker voor naar Zeeland en Vlaanderen toe. In Brabant zien we echter een andere verdeling. Het percentage van de nuluitgang bedraagt daar slechts 52,17%, tegenover 47,83% vormen met sjwa-uitgang. Deze verdeling is best verrassend. In Brabant hadden we meer geapocopeerde vormen verwacht, of toch meer dan in Zeeland en Vlaanderen. Uit de huidige dialectsituatie weten we immers dat de uitgang -e nog voorkomt in de Zeeuwse en Vlaamse dialecten (Marynissen, 2009, pp. 240-241). Wanneer we de absolute aantallen in Tabel 27 beschouwen, merken we op dat er in Brabant aanzienlijk minder voorbeelden met een nuluitgang aan de oppervlakte kwamen, namelijk 36. In de overige regio's

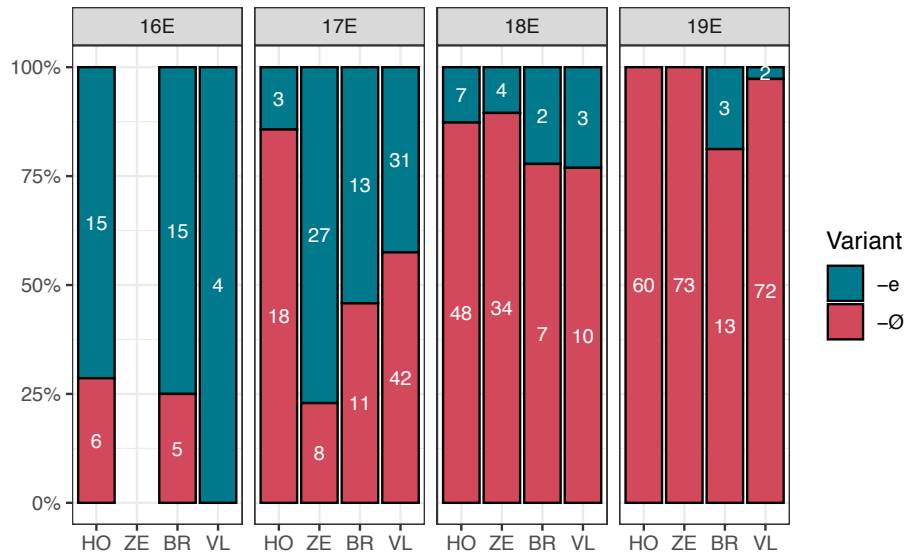
werden telkens meer dan 100 voorbeelden gevonden. In het vervolg van de analyse zullen we de distributie voor Brabant nader onderzoeken.

Figuur 40: uitgang in de 1ste pers. enk. per regio

Distributie per periode en per regio

De combinatie van de variabelen periode en regio wordt grafisch voorgesteld in Figuur 41. Zoals eerder aangekondigd zijn ook de absolute aantallen zichtbaar in deze grafiek.

Figuur 41: uitgang in de 1ste pers. enk. per eeuw en per regio

We konden eerder al observeren in Figuur 39 dat de uitgang *-e* nog domineerde in de 16de eeuw. Voor deze vroegste periode hebben we echter te maken met erg lage tokenaantallen. Bovendien zijn de attestaties waarover we wel beschikken vaak gerelateerd aan één scribent. Zo is het percentage sjwa-vormen in Vlaanderen gebaseerd op slechts 4 tokens, die afkomstig zijn van dezelfde scribent. In Brabant kunnen we 10 van de 15 voorbeelden met een sjwa-uitgang terugvoeren naar de dagboekauteur Jan de Pottre. Voor de regio Zeeland werden in de 16de eeuw helemaal geen attestaties opgetekend. We moeten dan ook uiterst voorzichtig zijn met uitspraken over deze periode.

Voor de 17de en 18de eeuw beschikken we over meer tokens, verspreid over meerdere scribenten. We zullen onze aandacht dus voornamelijk richten op deze twee periodes. In de 17de eeuw leidt Holland duidelijk de verandering. Bij de grote meerderheid van de tokens heeft dan al sjwa-apocope plaatsgevonden. De overige regio's apocoperen dan nog zichtbaar minder dan Holland. In Brabant blijft het aantal voorkomens zonder uitgang nog onder de helft. In Vlaanderen registreren we wel al een relatief hoog percentage geapocopeerde vormen. Van de 42 attestaties (57,5%) zonder sjwa zijn er weliswaar 34 afkomstig uit hetzelfde pamflet. Het gaat om een Brugs pamflet uit 1657 dat eerder bij de spelling van /k/ (Hoofdstuk 6) al

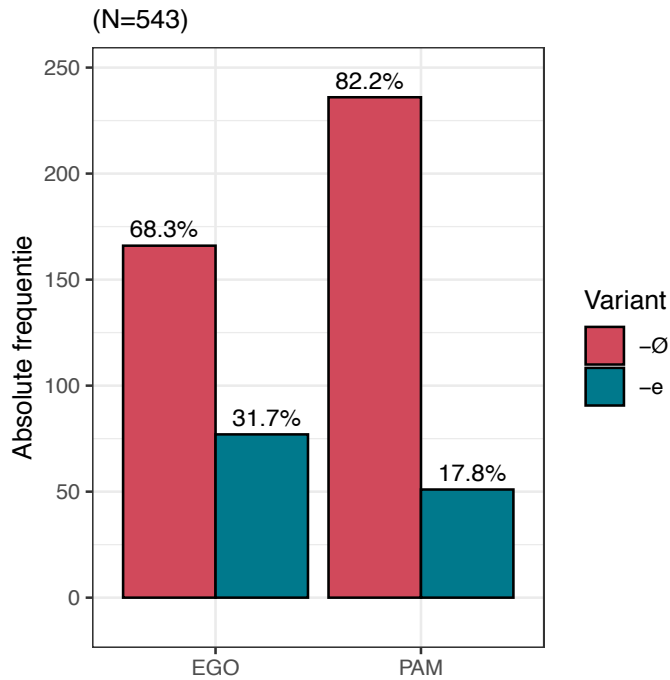
bijzonder progressief bleek. Een ander pamflet uit Brugge is verantwoordelijk voor de resterende voorkomens zonder sjwa-uitgang. Daarnaast komt bij 31 tokens (42,5%) nog de uitgang *-e* voor in Vlaanderen. In de andere perifere regio, Zeeland, is de sjwa-uitgang nog dominant in de 17de eeuw (77,1%). Bij een kleiner deel van de tokens heeft de sjwa-apocope wel al plaatsgevonden.

In de 18de eeuw zien we dat alle regio's Holland volgen en de geapocopeerde vormen massaal overnemen. Dat maakt dat de sjwa-apocope in de vier regio's dan een gevorderd stadium bereikt heeft. Voor Holland is de 18de eeuw een voortzetting van de 17de eeuw: het aandeel geapocopeerde vormen blijft ongeveer constant in beide eeuwen. Concreet bedraagt het percentage van de nuluitgang 87,3% in de 18de eeuw. De stijging van het percentage geapocopeerde vormen is het meest opvallend in Zeeland: van 22,9% in de 17de eeuw naar 89,5% in de 18de eeuw. In Brabant en Vlaanderen heeft de sjwa-apocope meer dan drie vierde van de tokens bereikt in de 18de eeuw. De distributie van de varianten in Brabant en Vlaanderen is wel gebaseerd op een klein aantal tokens. We kunnen dit resultaat dus vooral beschouwen als een indicatie dat de nuluitgang de bovenhand genomen had in Brabant en Vlaanderen in de 18de eeuw.

In de 19de eeuw is de sjwa-uitgang tot slot volledig verdwenen in Holland en Zeeland. De nuluitgang is dan nog de enige variant in het geschreven taalgebruik in de Noordelijke regio's. In Brabant bespeuren we een lichte stijging van het percentage geapocopeerde vormen, al is het aantal absolute voorkomens opnieuw laag in de 19de eeuw (3 attestaties voor de uitgang *-e*; 13 attestaties voor de nuluitgang). In Vlaanderen zijn er veel meer voorbeelden van de nuluitgang te vinden, wat dan ook resulteert in een zeer hoog percentage (97,3%) geapocopeerde vormen. Eenzelfde auteur, François-Auguste Gevaert, is hier wel verantwoordelijk voor 66 van de 72 vormen zonder sjwa in Vlaanderen. Er blijven dan nog 6 geapocopeerde vormen over, die wel aangeleverd worden door nog 3 andere auteurs.

Distributie per genre

In Figuur 42 kunnen we de absolute en relatieve aantallen per genre aflezen.

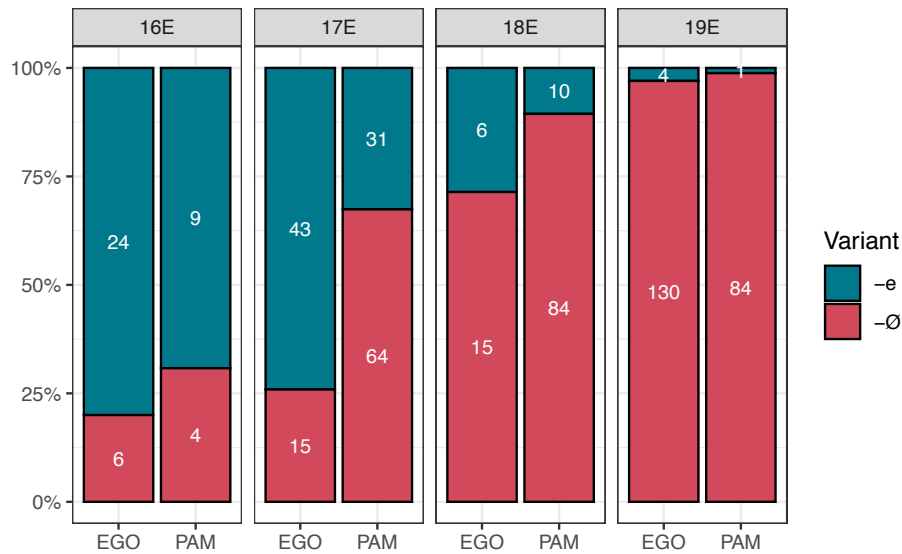

Figuur 42: uitgang in de 1ste pers. enk. per genre

De distributie van de hoofdvarianten per genre maakt duidelijk dat de sjwa-apocope vaker optreedt in de gedrukte pamfletten. In dit genre heeft de apocope namelijk al 82,2% van de tokens bereikt. De sjwa-uitgang verschijnt nog bij 17,8% van de werkwoordsvormen. In de egodocumenten is het aandeel van sjwa wat groter, namelijk 31,7%. Iets minder dan een derde van de werkwoorden in de 1ste persoon enkelvoud krijgt in de egodocumenten dus nog een uitgang -e. Toch wordt ook 68,3% van de vormen geapocopeerd in de persoonlijke geschriften, wat toch op een duidelijke voorkeur voor de nuluitgang wijst.

Distributie per periode en per genre

De onafhankelijke variabelen periode en genre worden gecombineerd in Figuur 43.

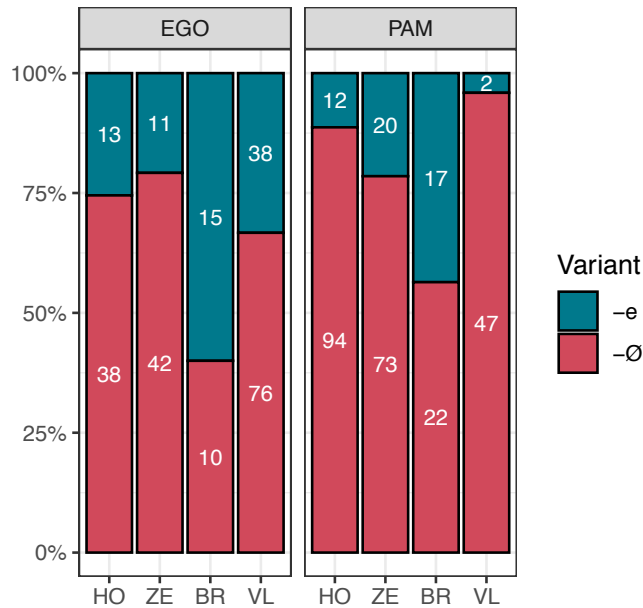

Figuur 43: uitgang in de 1ste pers. enk. per eeuw en per genre

Het diachrone patroon dat we konden waarnemen in Figuur 39 wordt weerspiegeld in de egodocumenten en de pamfletten. De nuluitgang start als een minderheidsvariant in de 16de eeuw en verdringt geleidelijk aan de uitgang *-e* bij werkwoordsvormen in de 1ste persoon singularis. Het aantal geapocopeerde vormen neemt toe door de eeuwen heen, waarbij de pamfletten steeds een voorsprong hebben op de egodocumenten. Het aantal voorbeelden voor de 16de-eeuwse pamfletten is wel erg gering, waardoor we ons voor deze vaststelling baseren op de distributie vanaf de 17de eeuw. We zien dan dat het genreverschil robuust is, omdat het patroon in alle eeuwen hetzelfde is: de apocope verspreidt zich inderdaad sneller in de pamfletten. Dit stemt overeen met onze eerdere observatie dat de pamfletten progressiever zijn dan de egodocumenten. In de 19de eeuw is de nuluitgang bij werkwoordsvormen duidelijk de norm geworden in beide genres.

Distributie per regio en per genre

In Figuur 44 verbinden we de onafhankelijke variabelen regio en genre.

Figuur 44: uitgang in de 1ste pers. enk. per regio en per genre

We constateren dat Holland, Zeeland en Vlaanderen in beide genres een voorsprong hebben op Brabant wat betreft de sjwa-apocope. Daarnaast komt de nuluitgang systematisch vaker voor in de pamfletten dan in de egodocumenten. Enkel in Zeeland registreren we overeenkomstige percentages voor beide genres.

Bij de egodocumenten wordt het hoogste percentage geapocopeerde vormen genoteerd in Zeeland, namelijk 79,2%. Holland volgt Zeeland op de voet met 74,5% werkwoordsvormen zonder sjwa-uitgang. In de Vlaamse egodocumenten heeft de apocope 66,7% van de tokens bereikt. Wanneer we de voorkomens in de egodocumenten uit Vlaanderen nauwkeuriger bekijken, valt op dat 66 van de 76 attestaties met een nuluitgang afkomstig zijn van François-Auguste Gevaert. Het hoge percentage in Vlaanderen is dus grotendeels toe te schrijven aan de progressieve schrijfstijl van deze auteur. Afgezien daarvan worden de 10 overige voorbeelden zonder sjwa-uitgang aangeleverd door nog 3 andere scribenten. In de egodocumenten uit Brabant

treedt de nuluitgang op in 40% van de gevallen. De uitgang *-e* maakt in deze documenten nog 60% van het geheel uit. Deze percentages zijn wel gebaseerd op vrij lage tokenaantallen. Van de 15 werkwoordsvormen in de 1ste persoon enkelvoud met een uitgang *-e* zijn er bovendien 10 afkomstig van dezelfde auteur (Jan de Pottre). De 5 andere voorkomens met een uitgang *-e* verschijnen verspreid over 3 verschillende auteurs. De 10 voorbeelden van de nuluitgang in Brabant zijn verder afkomstig van 4 verschillende scribenten.

In de Vlaamse pamfletten komt de sjwa-uitgang nog amper voor (N=2). De overige werkwoordsvormen in de 1ste persoon singularis verschijnen steeds zonder uitgang. Het gaat in het totaal om 47 geapocopeerde vormen, waarvan 34 uit één bepaald pamflet. De overige 13 geapocopeerde vormen vinden we verspreid over 3 andere pamfletten. In de pamfletten uit Holland treedt de apocope op in 88,7% van de gevallen. We noteren dus een hoger percentage in de pamfletten dan in de corresponderende egodocumenten. Voor Zeeland zien we een haast identieke distributie in de egodocumenten en pamfletten. Tot slot verschijnt de nuluitgang vaker in de Brabantse pamfletten dan in de Brabantse egodocumenten. Het percentage van de apocope bedraagt in de pamfletten namelijk 56,4%. Toch wordt in 43,6% van de tokens nog een uitgang *-e* toegevoegd. Diverse pamfletten zijn hier verantwoordelijk voor de tokenaantallen.

Lexicale diffusie

Tot slot vestigen we de aandacht op een lexicaal effect. Het werkwoord 'hebben' is met voorsprong het vaakst voorkomende lemma. Dit treedt maar liefst 221 keer op. Op een totaal van 543 tokens is dit ruim 40%. Vergeleken met 'hebben' is het aandeel van de andere werkwoorden veel kleiner. Zo komt 'weten' 27 keer voor en 'zeggen' 22 keer. Daarom vergeleken we de distributie voor 'hebben' met de distributie voor de andere werkwoorden. De varianten *-en* en *-t* lieten we ook hier buiten beschouwing.

Lemma = 'Hebben'	
-Ø	-e
139 (63,2%)	81 (36,8%)

Tabel 28: absolute en relatieve voorkomens voor het werkwoord 'hebben'

Lemma ≠ 'Hebben'	
-Ø	-e
268 (84,8%)	48 (15,2%)

Tabel 29: absolute en relatieve voorkomens voor de werkwoorden verschillend van 'hebben'

De aantallen in Tabel 28 en Tabel 29 tonen aan dat de uitgang *-e* vaker verschijnt bij het werkwoord 'hebben' dan bij de overige werkwoorden. Concreet is het percentage van de sjwa-uitgang meer dan dubbel zo hoog bij de vormen van 'hebben' (36,8%). De nuluitgang is bij alle werkwoordsvormen uiteraard de meerderheidsvariant, maar de dominantie van deze variant is minder uitgesproken bij de voorkomens van 'hebben'. Het lijkt erop dat 'hebben' een conservatiever werkwoord is op het gebied van de sjwa-apocope. We gingen vervolgens na of dit effect ook standhield per periode (Tabel 30), per regio (Tabel 31) en per genre (Tabel 32).

	Lemma = 'Hebben'		Lemma ≠ 'Hebben'	
	-Ø	-e	-Ø	-e
16de eeuw	4 (17,4%)	19 (82,6%)	7 (31,8%)	15 (68,2%)
17de eeuw	23 (31,1%)	51 (68,9%)	56 (70,9%)	23 (29,1%)
18de eeuw	31 (79,5%)	8 (20,5%)	68 (89,5%)	8 (10,5%)
19de eeuw	81 (96,4%)	3 (3,6%)	137 (98,6%)	2 (1,4%)

Tabel 30: lexicale diffusie voor het werkwoord 'hebben' vs. andere werkwoorden per eeuw

	Lemma = 'Hebben'		Lemma ≠ 'Hebben'	
	-Ø	-e	-Ø	-e
Holland	43 (79,6%)	11 (20,4%)	89 (86,4%)	14 (13,6%)
Zeeland	26 (60,5%)	17 (39,5%)	89 (86,4%)	14 (13,6%)
Brabant	14 (45,2%)	17 (54,8%)	22 (57,9%)	16 (42,1%)
Vlaanderen	56 (60,9%)	36 (39,1%)	68 (94,4%)	4 (5,6%)

Tabel 31: lexicale diffusie voor het werkwoord 'hebben' vs. andere werkwoorden per regio

	Lemma = 'Hebben'		Lemma ≠ 'Hebben'	
	-Ø	-e	-Ø	-e
Egodocumenten	76 (55,5%)	61 (44,5%)	90 (84,9%)	16 (15,1%)
Pamfletten	62 (76,5%)	19 (23,5%)	174 (84,5%)	32 (15,5%)

Tabel 32: lexicale diffusie voor het werkwoord 'hebben' vs. andere werkwoorden per genre

We constateren dan dat de lexicale diffusie niet gebonden is aan een bepaalde periode of regio, of aan een bepaald genre: er komen systematisch meer sjwa-uitgangen voor bij de voorkomens van 'hebben' dan bij de andere werkwoorden.

5 Bespreking

In deze paragraaf evalueren we hoe de variabele sjwa-apocope zich verhoudt tot de onafhankelijke variabelen periode, regio en genre. Hoewel het kenmerk over het algemeen niet zo frequent voorkwam in ons corpus (N=543), zijn we toch in staat om enkele solide conclusies te trekken. We bekijken aan het einde van dit hoofdstuk ook wat de resultaten bijdragen aan de discussie over pluricentriciteit.

De eerste observatie was dat drie vierde van de werkwoordsvormen in de 1ste persoon singularis geapocopeerd werd. De nuluitgang prevaleert dus in het HCD. De geapocopeerde vormen waren echter niet te allen tijde dominant. De historische uitgang *-e* trad in de 16de eeuw immers nog op bij de grote meerderheid van de tokens. In de 17de eeuw ontstond er een soort evenwicht tussen de nuluitgang en de sjwa-uitgang. Vanaf de 18de eeuw brak de moderne variant echt door (86,09%), om de auslautende sjwa tot slot bijna volledig te verdringen in de 19de eeuw. Deze bevinding strookt met hypothese 1. We stelden namelijk dat de sjwa-vormen zouden afnemen door de eeuwen heen. De toename van het aantal geapocopeerde vormen impliceert vanzelfsprekend dat het aantal sjwa-vormen afnam.

Bij de distributie per regio was Holland de regio waar het meest geapocopeerd werd. Nadien volgden Zeeland en Vlaanderen. In deze drie regio's had de sjwa-apocope telkens de grote meerderheid van de tokens bereikt. In Brabant verscheen de nuluitgang daarentegen bij iets meer dan de helft van de tokens. We noteerden een relatief laag percentage geapocopeerde vormen in vergelijking met Holland, Zeeland en Vlaanderen.

De distributie per periode en per regio plaatste onze data wat meer in perspectief. De lage tokenaantallen in de 16de eeuw lieten niet toe om een stabiel eindoordeel over deze periode te formuleren. We concentreerden ons dan ook op de 17de eeuw. In de 17de eeuw was de nuluitgang overtuigend de meerderheidsvariant in Holland. Op die manier nam Holland de leiding over de andere regio's, waar de sjwa-apocope ook al zichtbaar was. De sjwa-apocope bevond zich toen nog in een beginnend stadium in Zeeland. In het Zuiden liet Vlaanderen al meer apocope zien dan Brabant. We konden het relatief hoge percentage van de nuluitgang in Vlaanderen wel grotendeels in verband brengen met een bepaald Brugs pamflet. Er is in de 17de eeuw dus vooral sprake van een verschil tussen Holland als koploper en de andere regio's.

In de 18de eeuw had de moderne variant in alle regio's de bovenhand genomen. Zowel Holland als Zeeland apocopeerden bijna 90% van de tokens. Voor het Zuiden registreerden we een quasi-identieke verdeling in Brabant en Vlaanderen, met de nuluitgang als duidelijke meerderheidsvariant. We bemerkten een klein Noord-Zuidverschil in de 18de eeuw: de apocope was nog iets meer gevorderd in het Noorden dan in het Zuiden. De distributie van de varianten in Brabant en Vlaanderen was evenwel gebaseerd op een klein aantal tokens, waardoor we dit Noord-Zuidverschil in de 18de eeuw voorlopig nog beschouwen als een indicatie. In de 19de eeuw was de verandering voltooid in Holland en Zeeland. De uitgang *-e* kwam dan geen enkele keer meer voor. Ook in het Zuiden was er nog maar weinig variatie, al kunnen we geen sluitend oordeel formuleren over de Zuidelijke regio's in de 19de eeuw. Het aantal tokens voor Brabant was namelijk tamelijk laag, en in Vlaanderen werd het hoge percentage geapocopeerde vormen in grote mate bepaald door één auteur (François-Auguste Gevaert).

Met hypothese 2 stelden we dat Holland en Brabant meer zouden apocoperen dan Zeeland en Vlaanderen. Onze resultaten bevestigen deze hypothese niet volledig. We zagen eerder dat Holland in de 17de eeuw de verandering aanvoerde, en de geapocopeerde vormen dus sneller overnam dan Zeeland, Brabant en Vlaanderen. Op grond van de resultaten in dit hoofdstuk kunnen we echter niet poneren dat Brabant een leidende rol had.

Verder vestigen we de aandacht op het genreverschil dat tijdens de analyse aan de oppervlakte kwam. Hoewel de nuluitgang dominant was in de

handgeschreven egodocumenten en in de gedrukte pamfletten, lag het percentage van de moderne variant wel nog zichtbaar hoger in de pamfletten. Ook in combinatie met de variabele periode konden we vaststellen dat de apocope zich sneller voltrok in de pamfletten. In dit hoofdstuk blijken de pamfletten dus opnieuw het progressieve genre. Dit is een verwacht resultaat, dat beantwoordt aan hypothese 3.

Naast deze historisch-sociolinguïstische ontwikkelingen konden we ook een lexicaal effect optekenen: het werkwoord ‘hebben’ bleek namelijk conservatiever dan de andere werkwoorden.

Voor de discussie over pluricentriciteit hernemen we dat de overgang van de sjwa-uitgang naar de nuluitgang in de 17de eeuw geleid werd door Holland, en dat de apocope zich in de 18de eeuw verspreid had over alle regio's. Onze resultaten bevestigen dus het klassieke verhaal dat de standaardvormen zich al vroeg manifesteerden in Holland. Holland is hier het enige centrum, van waaruit de standaardvormen zich verspreidden. In het Noorden namen we hierdoor in de 17de eeuw een centrum-periferieverschil waar, dat in de 18de eeuw verdwenen was. In het Zuiden konden we geen spanning tussen het centrum en de periferie registreren in de 17de eeuw. Hoe dan ook overheerst in de 17de eeuw, zowel in het Noorden als het Zuiden, de invloed van Holland als centrum. Men kan hiertegen inbrengen dat een verschil in chronologie (Holland in de 17de eeuw tegenover de andere regio's in de 18de eeuw) niet per se een causaal verband impliceert. In de Zeeuwse dialecten heeft de sjwa-apocope echter niet plaatsgevonden (Marynissen, 2009, pp. 240-241; Weijnen, 1966). De apocope heeft met andere woorden geen basis in de gesproken taal in Zeeland. Het is dan ook waarschijnlijk dat de geapocopeerde vormen via Holland in de geschreven taal in Zeeland terechtgekomen zijn. Die basis in het gesproken taalgebruik ontbreekt overigens ook voor de Vlaamse dialecten (Marynissen, 2009, pp. 240-241; Weijnen, 1966).